

Tea Sušanji Protić

Renesansna kuća Moise u Cresu – rezultati konzervatorskih istraživanja 2011. godine¹

Tea Sušanji Protić
Ministarstvo kulture - Uprava za zaštitu kulturne baštine
Konzervatorski odjel u Rijeci
Užarska 26
HR - 51 000 Rijeka

Prethodno priopćenje
Preliminary communication
Primljen / Received: 15. 2. 2014.
Prihvaćen / Accepted: 30. 5. 2014.
UDK: 728.034(497.5 Cres):719

The Moise house is the largest residential building of Renaissance Cres and, through its size, it can be compared to prominent examples of large palaces in Dalmatian towns. It has not been the subject of scholarly and expert research because of its many alterations, the relatively poor preservation of its original features, and the loss of its representative appearance, all of which means that its basic characteristics remained unknown. Conservation works revealed the layout of its ground plan and established that it was conceived as an emulation of the Venetian model, with a central hall and four lateral chambers. These features set the Moise house apart from other Renaissance residential buildings at Cres as the only one which adopted and displayed the high Renaissance symmetry of ground plan, which is also reflected on the representative façade. The analysis of historical records, the building's location in the medieval centre of town and family coats of arms have contributed to its identification as the old palace of a prominent noble family of the Petris, while the analysis of the spatial organization with two residential floors and two representative courtyards established that it was designed to be used by two families, the Petris and the Moise. In its original form, the building was the most prominent example of Renaissance residential architecture at Cres. It featured a regular plan with a vaulted ground floor and unique elements such as the courtyard(s) with a porch while being decorated with stone carvings produced by the stone-cutting workshop of master Francesco Marangonich.

Keywords: Renaissance residential architecture, sixteenth century, Cres, Marangon workshop, Moise family, conservation works

Renesansnu stambenu arhitekturu Cresa u literaturi najčešće predstavlja sanirana i cjelovito restaurirana kuća Marcello-Petris s početka 16. stoljeća, koja se navodi kao najreprezentativniji primjer patricijske gradske kuće na prostoru Kvarnera.² Zbog neistraženosti i velikih naknadnih izmjena ostale creske renesansne kuće kratko se spominju kao vrijedni, ali skromniji primjerci stambene gradnje slabije očuvane izvorne strukture.³ Te je građevine detaljnije opisao i analizirao Laris Borić u magistarskom radu iz 2002. godine s kataloškim pregledom kuća iz druge polovice 15. i iz 16. stoljeća, ističući tip renesansnog gradskog *palazzetta* creskog plemstva; spomenutu kuću Marcello-Petris, dvije kuće obitelji Rodinis, dvije kuće obitelji Draža i kuću Moise. Kuću Moise valorizirao je kao jednu od najmonumentalnijih građevina iz 16. stoljeća u Cresu, naglasivši da je njezino dvorište s trijemom jedinstven primjer takva tipa privatnog dvorišta u renesansnom Cresu.⁴

Među navedenim građevinama kuća Moise ističe se najvećim gabaritima, ali i najlošijim građevinskim stanjem do kojeg je dovelo dugogodišnje neodržavanje. Djelomičnim urušavanjem krovništva i međukatnih konstrukcija građevina je postala nesigurna za korištenje, dok su brojne sekundarne intervencije dodatno devastirale dijelove arhitekture.⁵

Godine 2003. kuća Moise uvrštena je na Listu spomenika za prioritetnu intervenciju u okviru programa Ministarstva kulture u partnerstvu s Vijećem Europe i Europskom komisijom, s ciljem financiranja obnove. U tom trenutku još uvijek nisu bila provedena istraživanja, nije postojao konsenzus o budućoj namjeni te nije bio moguć pristup nekim dijelovima građevine. Nakon parcijalnog privremenog osiguravanja najugroženijih dijelova bilo je moguće pristupiti radovima istraživanja.⁶ Primarni zadatak konzervatorskih istraživanja bilo je definiranje izvorne tlocrtne organizacije građevine

i valorizacija pojedinih elemenata u svrhu izrade konzervatorskih smjernica za obnovu i prenamjenu u Sveučilišni centar Sveučilišta u Rijeci. Tijekom istraživanja ustanovljena je i izvorna pozicija zdenca, pozicija unutarnjeg stubišta te su pronađeni zidni oslici. Definirane su pozicije i struktura starijih pregradnih zidova i razjašnjene preinake na reprezentativnom pročelju. Istraživanjem nosive konstrukcije ustanovljeno je prostiranje svodova na skoro cjelokupnoj površini prizemlja, što do tada nije bilo poznato. Time se kuća Moise izdvojila iz grupe creskih renesansnih patricijskih kuća kao jedina građevina svodenog prizemlja, jer su u ostalim srodnim građevinama prizemlja pokrivena drvenim grednicima.

Kuća Moise smještena je u srednjovjekovnoj jezgri grada Cresa koja se početkom 16. stoljeća širi na područje srednjovjekovnog *burgusa* i biva obrubljena novim prstenom fortifikacija.⁷ Propadanjem Osora, gospodarskog, upravnog i crkvenog centra Cresko-lošinjskog arhipelaga, Cres preuzima centralne funkcije sredinom 15. stoljeća kada se u taj grad iz Osora seli mletački knez. Godine 1495. Cres preuzima vlast i nad kaštelima Lubenice i Beli koji su do toga doba imali vlastitu administraciju.⁸ Gospodarstvo grada Cresa napreduje, što rezultira intenzivnom izgradnjom. Podiže se zborna crkva Sv. Marije Snježne,⁹ pretorska palača, gradska lođa i čitav niz patricijskih gradskih kuća koje

mijenjaju gradsko tkivo smještajući se kako unutar postojeće jezgre tako i na njezine rubove.¹⁰

Kuća Marcello-Petris (u tradiciji poznata kao palača Arsan-Petris),¹¹ dvije kuće Rodinis,¹² dvije kuće Draža i kuća Moise ističu se u gradskom tkivu povijesne jezgre Cresa većim gabaritima, građom zida od pravilno klesana kamena i strožim ritmom otvora uličnih pročelja ukrašenih motivima kanelira, ovulusa, kimationa i rozeta, a na najkvalitetnijim otvorima i bisernim nizom, volutama i ribljom krljušti.

Riječ je o novom tipu stambenih građevina, gradskim kućama creskog plemstva koje gradi lokalna radionica formirana na izgradnji zborne crkve Sv. Marije Snježne. Tu su cresku klesarsku radionicu definirali Jasenka Gudelj i Laris Borić¹³ analizom arhivskih dokumenata tragom ranijih autora.¹⁴ Navedeni autori ističu niz imena majstora koji se u arhivskim dokumentima spominju kao *magistri, muratori i lapicide*, a u prvom redu su to članovi obitelji Marangon (Marangonich) i Giovanni da Bergamo, graditelj biskupske palače u Osoru. Gianna Duda Marinelli identificirala je protomagistra creske zborne crkve, Francesca Marangonicha (*Francesco magistro de la ditta fabbrica*),¹⁵ što usvajaju i recentniji tekstovi o renesansnom graditeljstvu i kiparstvu na Kvarneru, u kojima se majstor Francesco ističe kao vodeći majstor creske kamenoklesarske radionice koja je bila aktivna i na ostalim kvarnerskim otocima. Marijan

1. Sjeverno pročelje kuće Moise, snimak postojećeg stanja nakon konzervatorskih istraživanja (izvor: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za graditeljsko nasljeđe, 2011.)

The north front of the Moise house, plan of the current situation following the conservation works

2. Sjeverno pročelje kuće Moise nakon konzervatorskih istraživanja (foto: T. Sušanji Protić)
The north front of the Moise house after the conservation works

Bradanović opisuje rad majstora Franje na Krku, a potom i na Rabu, navodeći da je „punu recepciju renesansnog stila u gradu Krku omogućio tek dolazak radionice okupljene oko majstora Franje, ranije formirane na susjednim osorskim i creskim gradilištima.”¹⁶ Predrag Marković poistovjećuje creskog graditelja i klesara Francesca Marangona s istoimenim majstorom koji se uz Giovannija da Bergama spominje na gradnjama Maura Codussija u Veneciji i zaključuje da je riječ o arhivski potvrđenu lombardskom kamenoklesaru koji se doselio na Cres, unijevši prepoznatljive motive lombardsko-venetske rane renesanse na kvarnerske otoke.¹⁷

Francesco Marangon isplaćen je 1488. godine za dovršenje radova na creskoj zornoj crkvi.¹⁸ Posljednji poznat zapis o članovima kamenoklesarske obitelji Marangon u creskim arhivskim dokumentima onaj je o Mihovilu Marangoniću prigodom isplate za radove na gradskim zidinama 1518. godine.¹⁹ U razdoblju između dovršenja zborne crkve i početka intenzivne izgradnje novog prstena gradskih zidina, creska kamenoklesarska radionica radi na izgradnji patricijskih gradskih kuća prema narudžbama ojačane gradske vlastele.

Najistaknutije obilježje te radionice su lučno zaključene monofore koje se ponavljaju na renesansnim kućama Cresa, blago varirajući u dekorativnim elementima. Doprozornici su najčešće oblikovani kao kanelirani pilastri, a rjeđe su ukrašeni ukladama s centralno smještenim patricijskim grbovima. Kapiteli su kanelirani, a otvori su zaključeni oblim lukom ukrašenim kratkim kanelirama, kimationom ili ovulusima. Uz vanjsku stranu pete luka redovito je postavljena malena rozeta, a kut između rozete i luka popunjen je palmetom. Tom repertoaru treba dodati i redovitu prozorsku klupčicu na trbušastim konzolama.

Bogato ukrašeni portali prizemlja rijetko su zastupljeni (kuća Marcello-Petris i južna kuća Rodinis), dok su češći relativno plošni pravokutni portali s jednostavnim rasteretnim lukom koji se ne smještaju u vertikalnoj osi s prozorima katova, čime je naglašena gospodarska funkcija prizemlja i odvojenost od reprezentativnih katova rezidencijalne namjene.

Navedene kuće imale su istaknute krovne strehe na profiliranim drvenim rogovima, roženicama, kakve su očuvane na nekima (kuća Marcello-Petris, sjeverna kuća

Rodinis, mala kuća Draža, zapadna trećina kuće Moise),²⁰ a česte su i na skromnijim creskim kućama iz istog razdoblja. Međukatne konstrukcije su drvene, a samo je na kući Moise prizemlje svođeno. Renesansne kuće Cresa najčešće imaju prizemlje i dva ili tri kata te su pokrivene krovovima na više voda. Imaju vanjska stubišta, koja su na nekima dokinuta u kasnijim razdobljima. Nažalost, raspored interijera uglavnom je izgubljen u brojnim pregradnjama i promjenama funkcije, no jasna je prvobitna gospodarska namjena prizemlja (trgovine, skladišta) i rezidencijalna namjena katova. Ulična pročelja bogato su ukrašena, reprezentativna, dok su dvorišna pročelja skromnije obrade, funkcionalna.

Naručitelji tih renesansnih *palazzetta* su nasljednici vlastele srednjovjekovne creske komune, obogaćeni pučani i doseljeni plemići. Do sada je identificiran naručitelj kuće Marcello-Petris, franjevački provincijal i biskup fra Antun Marcello-Petris,²¹ i naručitelj gradnje dviju kuća Rodinis, pučanin Francesco Rodinis, creski poslanik u Veneciji.²²

Patricijska obitelj Moise prati se u Cresu od 14. do 15. stoljeća. Andrea Moisevich de Segna dolazi u Cres gdje ženi

Antoniju, kćer Stefanella Petrisa.²³ U arhivu samostana Sv. Frane u Cresu čuva se pergamena s datumom 12. prosinca 1443. na kojoj se spominje da je „*S^{er} Andria De Moyse de Segna, nunc habitator Chersi*“.²⁴ Nicolo Lemessi navodi da bi Andrea Moisevich mogao biti začetnik loze obitelji Moise u Cresu, no da je to vjerojatnije Anzolo Moxe/Mose kojeg spominju dokumenti iz 1302. godine. Ipak, navodi i vjerojatnu rodbinsku vezu između creske obitelji Moise i senjske obitelji Moyses/Moysevich, gospode istarskog kaštela Kožljaka od 1420. do 1518. godine.²⁵

Obitelj se u creskim knjigama Gradskog vijeća spominje imenom Moise, Moyse, Moisis i Moysis.²⁶ U prvoj knjizi Gradskog vijeća 1495. godine spominje se creski župnik Moise de Moisis. Godine 1501. u Gradsko vijeće ulazi Moise, sin Giorgija de Moysisa/de Moisea.²⁷ Giorgio Moise imao je u Gradskom vijeću ulogu suca, odnosno bio je jedan od četiriju članova Poglavarstva. Sin Moisea de Moysisa je Andrea, koji od 1535. godine vrši funkciju predstavnika fontika. U recentnijoj povijesti najznamenitiji član te creske obitelji je Giovanni Moise (Cres, 1820.-1888.), lingvist, gramatičar i pisac,²⁸ po kojemu je nazvana ulica u kojoj je smještena kuća Moise u Cresu.

3. Medaljon na unutarnjoj strani doprozornika istočne renesansne monofore sjevernog pročelja (foto: T. Sušanji Protić)

Medallion on the inner side of the frame of the east single-light Renaissance window on the north front

4. Medaljon na unutarnjoj strani doprozornika zapadne renesansne monofore sjevernog pročelja (foto: T. Sušanji Protić)

Medallion on the inner side of the frame of the west single-light Renaissance window on the north front

Kuću Moise, smještenu na sjecištu glavne prometne osi srednjovjekovne jezgre grada i poprečne ulice koja vodi prema gradskoj luci, čini kompleks koji zauzima većinu površine gradskog bloka, a raščlanjen je na četiri etaže. Tlocrt je pravokutan s uvučenim sjeveroistočnim uglom u koji je postavljeno malo dvorište s trijemom (sl. 11). Osim tog dvorišta, građevini pripada i veliko zapadno dvorište te gospodarsko južno dvorište. Struktura zida na zapadnom rubu sjevernog pročelja sugerira stariju fazu od renesansne pregradnje početkom 16. stoljeća, koja je morala zauzeti veći broj srednjovjekovnih parcela.

Budući da se na građevini nalazi osam grbova obitelji Petris i dva grba obitelji Moise,²⁹ postavlja se pitanje povijesnih vlasničkih odnosa. Opisujući plemićki rod Petrisa u Cresu, fra Josip Vlahović navodi testament Stjepana Petrisa iz 1405. godine iz arhiva samostana Sv. Frane u Cresu u kojemu stoji da je Stjepan Petris izgradio palaču Petris. Isti autor navodi dokument od 28. studenog 1441. godine na kojemu piše da je „*Ser Andrea Moisenich de Segna, prudens vir*” mijenjao vrt za kuću s „*Nobilis Ser Stefano de Petris*”.³⁰ Kuća Marcello-Petris identificirana je kao narudžba Antuna Marcella-Petrisa iz razdoblja od 1502. do 1510., pa bi starija kuća te najznamenitije creske plemićke obitelji mogla biti današnja kuća Moise, smještena dublje u srednjovjekovnome gradskom tkivu, na istaknutoj poziciji križanja onodobnih glavnih ulica grada. Taj zaključak potkrjepljuje starija literatura gdje se navodi da je kuća u ulici Moise izvorno pripadala obitelji Petris.³¹ Kuća prelazi u vlasništvo obitelji Moise u cjelini ili dijelom, a budući da su grbovi obiju obitelji datirani u razdoblje 16.-17. stoljeća, mogla je funkcionirati i kao dvoobiteljska, što je čest slučaj i u Veneciji na primjerima većih palača s dvama rezidencijalnim katovima i stubištima koja vode do gornjih katova (primjer kuće Cappello u Veneciji).³²

Profilacije iz razdoblja prije 1405. godine nisu zatečene na toj građevini koja je u razdoblju renesanse morala biti temeljito pregrađena, a do sada nisu pronađeni niti dokumenti koji sa sigurnošću datiraju gradnju i prve pregradnje, no više podataka poznato je iz novije povijesti.

Na prvom austrijskome katastarskom planu iz 1821. godine, uz zapadno pročelje kuće smješteno je veliko ograđeno dvorište koje na planu iz 1873. godine biva prepolovljeno izgradnjom novije stambene građevine i stubišta,³³ a poslije potpuno anulirano izgradnjom prizemne gospodarske građevine. Već je na prvome katastarskom planu kuća razdijeljena u dvije nejednake katastarske čestice, od kojih zapadna odgovara dijelu kuće na čijim su pročeljima uglavnom zadržani renesansni arhitektonski elementi, a istočna čestica dijelu kuće koji

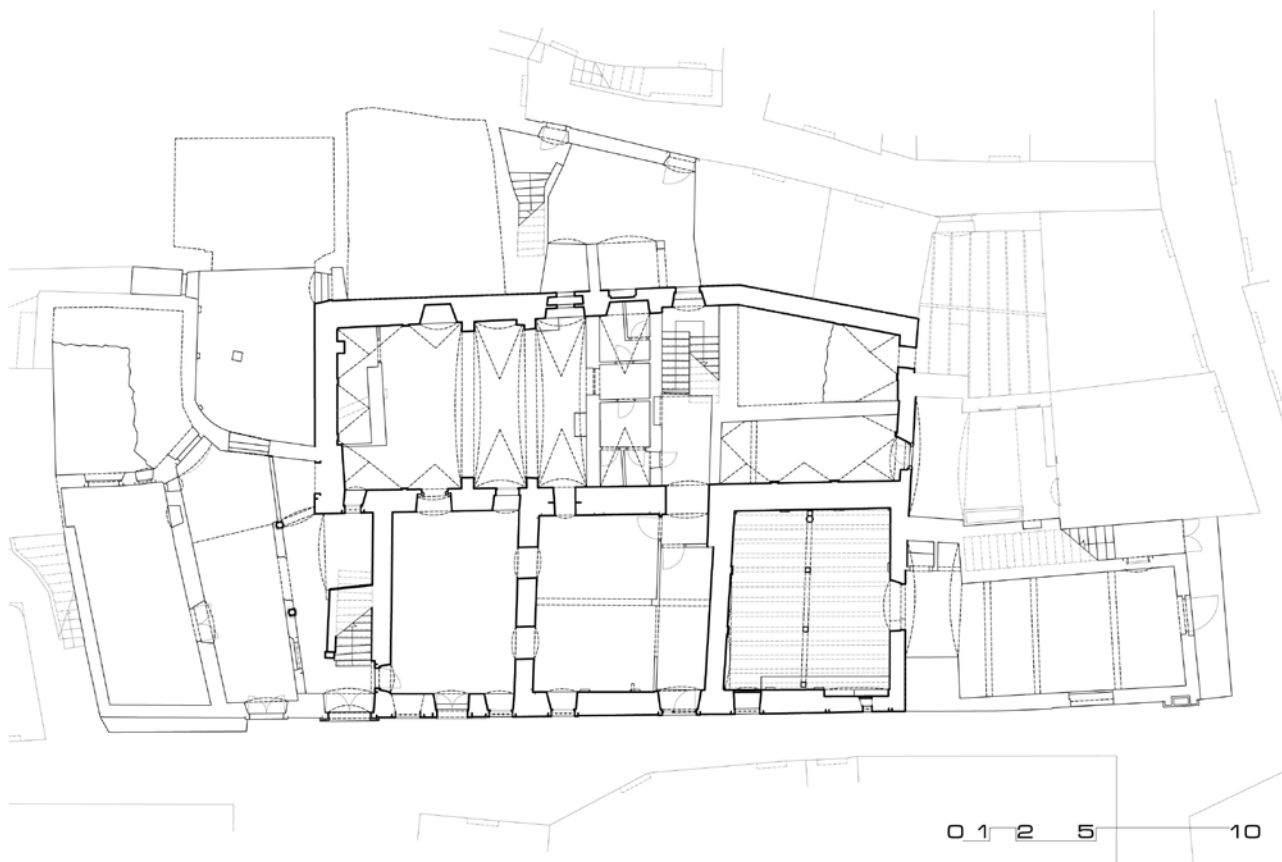

5. Svod prizemlja, peta susvodnice (foto: D. Krizmanić)
Vault on the ground floor, the springing of the vault rib

je doživio značajniju pregradnju pročelja. Taj je istočni dio građevine, sukladno zemljišnim knjigama, ostao u vlasništvu obitelji Moise do 20. stoljeća. Zapadna trećina kuće i zapadno dvorište od 1864. pripadaju obitelji Budin iz Cresa, a dvorište je označeno kao vrt (*orto*). Godine 1910. zapadna trećina kuće i dvorište prelaze u vlasništvo obitelji Bertotto. Takva se vlasnička situacija bilježi sve do 1980. godine kada zapadna čestica postaje društveno vlasništvo, a korisnik tadašnja Općina Cres-Lošinj.³⁴

Prema prvim katastarskim planovima, između 1821. i 1873. godine, u polovici južnog dvorišta izgrađena je vodosprema i južno vanjsko stubište za pristup na prvi kat. Vodosprema je negirala prozorski otvor vidljiv u interijeru prizemlja, a očito je formirana uslijed prestanka korištenja zdenca u malome istočnom dvorištu.

Reprezentativno sjeverno pročelje kuće (sl. 1-2) okrenuto je prema gradskoj ulici i također je obuhvaćeno značajnim preinakama koje, sudeći prema obradi kamenih okvira otvora i prozorskih *špaleta* (opeka vezana vapnenim mortom), pripadaju razdoblju kasnog 18. stoljeća ili početka 19. stoljeća. To je sukladno bilježenju stanja na katastarskom planu iz 1821. godine, gdje je dio kuće kojemu pripada preoblikovani dio prikazan kao zasebna katastarska čestica u vlasništvu obitelji Moise. Istom razdoblju pripada i lučni portal maloga istočnog dvorišta koji se tipološki ubraja u brojnu grupu creskih portala prisutnih u gradskoj jezgri. Do preoblikovanja pripadajućeg dijela pročelja dolazi prije ili oko 1821. godine, jer je već 1873. zabilježena nova, dodatna podjela građevine na tri čestice koja nije ostavila traga na

6. Tlocrt prizemlja (sjever dolje), snimak postojećeg stanja s naznačenim gabaritima kuće unutar kompleksa dvorišta i sekundarnih dogradnji (izvor: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za graditeljsko nasljeđe, 2011.)

Plan of the ground floor (northern part), current situation with the elevation of the house outlined within the complex consisting of the courtyards and subsequent additions

pročeljima. Prema zemljišnim knjigama, dodatna podjela istočnog dijela građevine bila je među nasljednicima obitelji Moise koji nominalno ostaju vlasnici sve do 2005. godine kada vlasništvo preuzima Grad Cres.

Na dijelu sjevernog pročelja koji nije bio obuhvaćen radikalnom pregradnjom očuvane su dvije renesansne monofore. Zajedno s ostalim očuvanim renesansnim elementima (stupci istočnog trijema i fragmenti otvora zapadnog pročelja), pribrojene su ostvarenjima spomenute kamenoklesarske radionice Marangonić s početka 16. stoljeća.³⁵ Nešto kasnijeg datuma čine se svodovi prizemlja s petama susvodnica u obliku obrnute piramide čije dno krasi dekorativna kuglica (sl. 5). Tipološki, svodovi su istovjetni onima iz ljetnikovaca dubrovačkog područja za koje se smatra da su nastali tek nakon velikog potresa 1520. godine, zamijenivši drvene grednike.³⁶

Reprezentativno sjeverno pročelje kuće Moise istraženo je u visini prvog kata (sl. 1-2) te je ustanovljena građa od pravilnih klesanaca, a ispod preoblikovanih

prozorskih otvora tragovi renesansnih prozorskih klupčica na konzolama. Ti su se prozori nalazili na približnim pozicijama današnjih otvora, no bili su postavljeni niže, što odgovara kotama na kojima se nalaze renesansne monofore zapadnog dijela pročelja. Tragovi su prozorskih klupčica središnjih prozora izmaknuti, a zapune uz doprozornike pomno su prezidane klesancima pa se interpretacija izvornog izgleda tog dijela pročelja činila teško mogućom. Ipak, prema širini pronađenih klesanih unutarnjih špaleta i usporedbom s dimenzijama očuvanih renesansnih monofora, pretpostavljena je mogućnost da je središnji dio pročelja bio artikuliran biforom koja je osvijetljavala središnji salon. Naime, dvije očuvane renesansne monofore imaju usko položene špalete od pravilno klesana kamena koji je bio prekriven izrazito tankim slojem vapnene žbuke. Preoblikovani otvori na istočnom dijelu pročelja imaju široko položene špalete oblikovane u debelim slojevima žbuke. Istraživanjem tih špaleta ustanovljene su pozicije klesanih špaleta

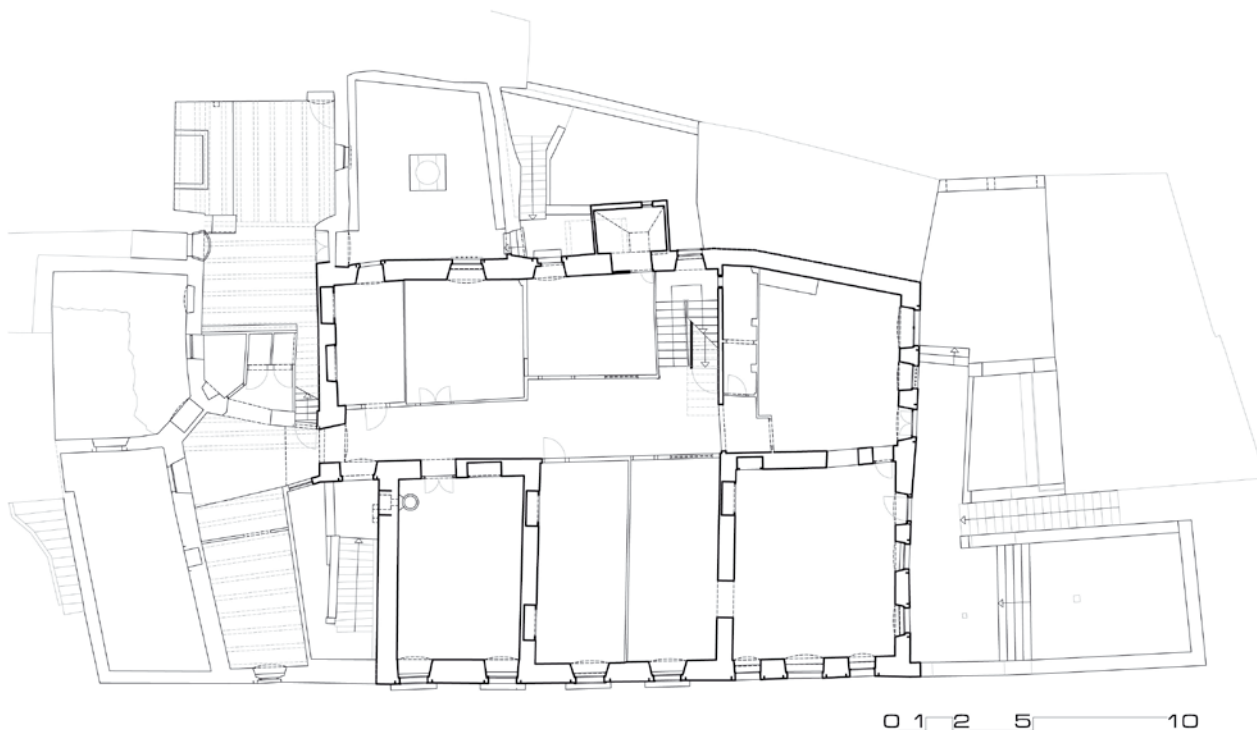
koje su utopljene u slojeve naknadne žbuke. Njihove pozicije sugeriraju da je u renesansnoj fazi kuće njezino reprezentativno sjeverno pročelje bilo artikulirano ritmom dvije monofore - bifora - dvije monofore.

Brojni komparativni primjeri mletačke renesansne stambene arhitekture govore u prilog toj pretpostavci. Izgradnja venecijanskih patricijskih palača temelji se na stoljetnoj neizmijenjenoj tipološkoj matrici. Gornji katovi najčešće imaju prohodan centralni salon te jednu sobu sa svake strane. Taj raspored rezultira trodijelnim rješavanjem pročelja. Centralni salon zbog potrebe jačeg svjetla ima veći prozorski otvor (bifore, trifore, kvadrifore), a rubne sobe imaju najčešće monofore. Takav raspored prozorskih otvora u Veneciji je uvriježen već u stambenoj arhitekturi gotičkog razdoblja, dok je primjerice u Istri rijedak (kuća Salomon u Gračišću, kuća Parisi-Gonan u Poreču...) i češća je asimetrična artikulacija pročelja, a do pune afirmacije simetričnog pročelja i tlocrta dolazi tek u renesansi i stoljećima koja slijede.³⁷ U Cresu nema primjera simetričnih pročelja s poliforama. Zapadno pročelje kuće Marcello-Petris rastvoreno je ujednačenim ritmom monofora, dok su bifore južnog pročelja postavljene uz jugozapadni ugao kuće. Pročelja ostalih kuća rastvorena su monoforama.

Drugi kat kuće Moise tlocrtno je bio organiziran istovjetno prvom, a na zapadnom dijelu sjevernog pročelja jasni su tragovi preoblikovanih renesansnih monofora. To upućuje na postojanje dviju raskošnih izvornih etaža (*piano nobile*), što je čest primjer i u Veneciji.³⁸

Renesansne monofore kuće Moise ukrašene su redom niskih kanelira u donjoj i ovulusima u gornjoj zoni lučnih završetaka. Kapiteli su kanelirani, a doprozornici su ukrašeni ukladama te središnje postavljenim medaljonima s grbovima obitelji Petris. Na unutarnjoj strani doprozornika istočne monofore su plitko i minuciozno klesani četverolisni medaljoni sa stiliziranim ljiljanima, a doprozornici zapadnog prozora nose motiv šestokrake zvijezde (sl. 3-4). Nažalost, otvorima nedostaju prozorske klupčice, ali su im tragovi vidljivi u strukturi zida. Lučni su završeci zazidani i odvojeni sekundarno postavljenim natprozornicima.

Zona prizemlja nije bila obuhvaćena naknadnim žbukanjem pročelja. Od triju prizemnih portala samo je krajnji istočni očuvan u izvornom obliku. Ima klesan rasteretni luk, a unutarnji bridovi kamenog okvira ukrašeni su motivom štapa. Takvi su portali učestali na ostalim creskim patricijskim kućama iz istog razdoblja. Središnji portal ima recentniji okvir, a smješten je na

7. Tlocrt prvog kata (*sjever dolje*), snimak postojećeg stanja s naznačenim gabaritima kuće unutar kompleksa dvorišta i sekundarnih dogradnji (izvor: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za graditeljsko nasljeđe, 2011.)

Plan of the first floor (northern part) current situation with with elevation of the house the outlined within the complex consisting of the courtyards and subsequent additions

8. Nalaz oslika u središnjoj dvorani prvog kata (foto: T. Sušanji Protić)
Remains of the wall paintings in the central hall on the first floor

mjestu šireg zazidanog portala čiji su obrisi čitljivi u strukturi zida. Zapadni portal je dućanski otvor, zazidan, ali očuvanog klesanog rasteretnog luka i okvira ukrašena motivom štapa. Neujednačen ritam prizemnih portala, nepodudarnost s organizacijom otvora katova i njihovo oblikovanje govore u prilog gospodarskoj funkciji prizemlja koje izvorno nije imalo unutarnju vertikalnu komunikaciju s rezidencijalnim katovima. Starije jednokrako unutarnje stubište povezivalo je etaže od prvog do trećeg kata, a postojeće je naknadno umetnuto u strukturu kuće, vjerojatno uslijed vlasničke podjele građevine u 19. stoljeću te radi potrebe formiranja „udobnije” vertikalne komunikacije između katova, dvokrakim stubištem.³⁹

Prostorije prizemlja nisu niti međusobno komunicirale, već su činile zasebne jedinice u neposrednu odnosu s ulicom ili dvorištima, a otvori među njima naknadno su probijani. Nosivi zidovi prizemlja odgovaraju tlocrtnom rasporedu katova i rasporedu otvora na pročelju te se kao osnovna karakteristika kuće nameće njezina trodijelnost (sl. 6). U sjevernom dijelu prizemlja tri su prostorije od kojih se svaka prema ulici rastvara portalom i prozorskim otvorom ili otvorima. Te su prostorije vjerojatno služile kao trgovine, dok je južni dio prizemlja mogao imati skladišnu funkciju. Veći dio prizemlja svodjen je spomenutim plitkim jedrastim svodovima, građenim od opeke sa susvodnicama i petama susvodnica u obliku obrnute piramide čije dno krasi dekorativna kuglica (sl. 5).⁴⁰ Nažalost, nisu očuvani u cijelosti, ali je moguća njihova rekonstrukcija temeljem tragova susvodnica u strukturi nosivih zidova, kao i temeljem geometrije cjelovito očuvanih svodova u dijelovima prizemlja.

U središnjem dijelu južne polovice prizemlja oblikovanje svodova se mijenja, a svodna polja prate ritam gusto postavljenih lučnih pojasnica od opeke, koje su pronađene zazidane i u strukturi naknadnih zidova stubišta iz 19. stoljeća. Pojasnice nastaju nakon prvobitnog svođenja prizemlja, a svakako prije 19. stoljeća i ugradnje novog stubišta. Njihov gust raspored vjerojatno je posljedica pokušaja (povijesne) konstruktivne sanacije građevine, na kojoj se i danas uočavaju značajniji otkloni zidova.⁴¹

Prvi i drugi kat ponavljaju jednaku tlocrtnu shemu s trima prostorijama okrenutima prema sjevernome reprezentativnom pročelju (sl. 7). Te su prostorije razdijeljene nosivim zidovima, a nosivi zid proteže se i u pravcu istok – zapad, odjeljujući sjeverni i južni dio kuće. Budući da je nosivi zid izostavljen između središnje sjeverne prostorije i južnog dijela kuće na prvome i drugom katu, zaključuje se da je tlocrt bio koncipiran prema dobro poznatu principu središnje dvorane i četiriju bočnih prostorija (*‘Quattro stanze, un salon’*). Istražnim radovima ustanovljeno je da su na obama katovima povijesne komunikacije među prostorijama postavljene na istim pozicijama: središnja dvorana komunicira s bočnim sjevernim prostorijama aksijalno postavljenim vratima pomaknutim prema središtu kuće, a bočne prostorije međusobno komuniciraju vratima na istim

9. Zapadno pročelje kuće Moise - presjek kroz zapadno dvorište, snimak postojećeg stanja nakon konzervatorskih istraživanja (izvor: Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za graditeljsko nasljeđe, 2011.)

The west front of the Moise house - cross-section through the west courtyard, current situation following the conservation works

10. Grb obitelji Moise na nadvratniku portala zapadnog pročelja (foto: D. Krizmanić)
The Moise family coat-of-arms on the lintel of the portal in the west front

pozicijama, pomaknutima na zapad. Skoro sve opisane komunikacije bile su naknadno zazidane ili pretvorene u zidne niše, a uslijed promjene tlocrtnih shema interijera, nosivi zidovi rastvarani su novim otvorima.

U produžetku zapadnoga nosivog zida središnje dvorane položen je tanji zid građen od opeke i vapnenog morta uz koji je prislonjeno dvokrako stubište iz 19. stoljeća. Na tom su zidu pronađeni istovjetni slojevi žbuke i oslika kao i u sjevernoj središnjoj prostoriji, što je potkrijepilo pretpostavku prostiranja središnje dvorane u cjelokupnoj širini kuće. Na zapadnom licu tog zida ustanovljena je pravilna dijagonalna reška žbuke, istovjetna na prvome i drugom katu, koja je razriješila pitanje smještaja starijega jednokraka strmog drvenog stubišta. Prema tim nalazima, kuća je imala središnju dvoranu sa stubištem smještenim s vanjske strane njezina zida, čime je smanjena širina bočne jugozapadne prostorije. Južna polovica istočnog zida središnje dvorane nije očuvana, a uzrok tomu je radikalno pregrađivanje jugoistočnog dijela kuće, o čemu svjedoče spomenute preinake svodova prizemlja u tom dijelu i skoro u cijelosti pregrađeno južno pročelje.⁴²

Na zidovima središnje dvorane prvog kata pronađen je sloj *ispiketane* bijele vapnene žbuke zaglađene površine. Taj je sloj žbuke dobro zastupljen na većini unutarnjih nosivih zidova te na opisanu zidu stubišta i nosi oslik izveden a

secco. Na mjestu zazidanih vrata kojima središnja dvorana prvog kata komunicira sa sjeverozapadnom bočnom prostorijom sonda je otkrila oslik s prikazom renesansnog portala. Portal ima vijenac ukrašen klasičnim motivima kanelira i kimationa, imitirajući tipične dekorativne elemente creske kamenoklesarske radionice s kraja 15. i početka 16. stoljeća. Nad vijencem su prikazi *putta*, medaljona i bogatog akantovog lišća (sl. 8). Taj je nalaz okvirno datiran u 17. stoljeće zbog debljine i strukture žbuke koja stratigrafski ne pripada renesansnom sloju niti mlađim slojevima žbuka iz 18.-19. stoljeća. Nalaz predstavlja vrijedan podatak o dugoj tradiciji renesansnih motiva koji se u ovom slučaju s klesanih arhitektonskih elemenata prenose u slikani medij, vjerojatno prema predlošku postojećeg, ali izgubljenog portala. Nalaz slikanog portala također govori u prilog izvorno bogatoj opremi interijera kuće Moise. Središnja je dvorana na spoju zidova i stropa bila ukrašena i slikanim dekorativnim frizom bogatih florealnih motiva, medaljona i *putta*. Taj je friz prisutan na obama zidovima, a kontinuiran i prema južnoj polovici kuće, također potvrđujući prostiranje središnje dvorane u cjelokupnoj širini kuće.

Interijer građevine višestruko je pregrađen tanjim pregradnim zidovima. Temeljem analize načina gradnje i materijala ustanovljeno je da pripadaju mlađim intervencijama, odnosno pregradnjama iz 19. i 20.

stoljeća. To su mahom pregrade od opeke, trstike ili drvenih letvica s produžnim mortom, a nose ukrasne naliče iz 19. i 20. stoljeća izvedene uglavnom tehnikama šabloniranja, liniranja ili na valjak.⁴³

Manji broj starijih pregradnih zidova pronađen je na drugom katu. To su tri tanka pregradna zida od pruća, slame i vapnenog morta s krupnim granulatom morskih oblutaka i crnih kamenčića, oslikane, glatko zaglađene površine. Ti zidovi govore u prilog slojevitim preinakama interijera građevine i u razdoblju prije 19. stoljeća.

Istraživanja zidnih žbuka i oslika provedena su parcijalno zbog primarne zadaće valorizacije i analize građevinskih struktura te zbog, još uvijek, nedovoljna osiguranja interijera od urušavanja međukatnih struktura, a posebno stropova. Ipak, ustanovljeni su i skromni fragmenti najstarije, tanke vapnene žbuke nanese neposredno na kamenu zid prateći njegove neravnine. Taj je sloj izvoran, a nalazi se na opisanoj klesanoj špaleti renesansne monofore prvog kata.

Zapadno pročelje kuće Moise (sl. 9) rekonstruirano je na drugačiji način od sjevernog, gdje je jasno nastojanje obitelji Moise da svoj dio kuće preoblikuje sukladno

onodobnu suvremenu arhitektonskom izričaju. Zapadna trećina kuće u 19. je stoljeću pripadala drugim vlasnicima koji su očuvali renesansne elemente, pa tako i danas derutnu drvenu potkrovnju strehu i renesansne monofore sjevernog pročelja. Razlog je očito u manjoj platežnoj moći tadašnjih vlasnika koji su i na zapadnom pročelju zadržali renesansne elemente otvora, no preinake su provedene nasumičnom reupotrebom fragmenata. Središnji portal prvog kata ima profilirane dovratnike nad koje je postavljen nepripadajući nadvratnik ukrašen zupcima. U središtu nadvratnika je grb s prikazom lava koji u šapi drži šestokraku zvijezdu (sl. 10). To je jedini grb obitelji Moise na pročeljima kuće, a ostali grbovi pripadaju obitelji Petris, pa tako i grb iznad portala. Uz rekonstruirani portal postavljen je cjelovit portal profilirana okvira s izmjeničnim zupcima na nadvratniku i grbom obitelji Petris u biljnom vijencu. Osim kuće Marcello-Petris ostale patricijske kuće u Cresu nemaju portale ukrašene dentima. Portal ukrašen izmjeničnim zupcima na kući Marcello-Petris postavljen je na reprezentativnome zapadnom pročelju. Tako ukrašen portal predstavlja i glavni ulaz u rezidencijalni dio

11. Istočno dvorište sa trijemom (foto: T. Sušanji Protić)

The east courtyard with the porch

kuće Moise, na prvom katu zapadnog pročelja, dok su prizemni portali sjevernog pročelja, jednostavno ukrašeni profilacijom štapa, služili kao ulaz u gospodarsko prizemlje. Ostali otvori zapadnog pročelja radikalno su preoblikovani reupotrebom renesansnih fragmenata.

Veliko zapadno ograđeno dvorište nestalo je u opisanim kasnijim dogradnjama, no zabilježeno je na povijesnom katastru još 1821. godine. Definirano je postojećim prizemnim dvolučnim trijemom nad kojim je bila galerija s balustradom čiji su tragovi otkriveni otvaranjem podnih sonde. Izgled zapadnog dvorišta u velikoj je mjeri izmijenjen, no postojeći elementi i elementi definirani istraživanjima sugeriraju raskošno oblikovanje zapadnog dvorišta i pročelja, dominantne orijentacije prema sjecištu glavne prometne osi povijesne jezgre grada i poprečne ulice koja vodi prema gradskoj luci.

Drugo, manje dvorište urezano je u pravokutni tlocrt kuće sa sjeveroistočne strane (sl. 6, 11). Odijeljeno je od ulice visokim zidom s masivnim lučno zaključenim portalom koji pripada opisanoj pregradnji kuće s kraja 18. ili početka 19. stoljeća. Vanjsko kameno stubište prislonjeno je uz pročelje, ima puni parapet, a podest pred ulazom na prvi kat počiva na luku građenu od opeke.

U podu ispod volte stubišta pronađen je kružni pravilno zidan otvor zdenca čija je kruna danas pohranjena u prizemlju kuće (sl. 12). Kruna zdenca nosi grb obitelji Moise datiran u 16.-17. stoljeće,⁴⁴ profiliranog je završnog vijenca i s mesnatim listovima na kutovima oplošja. Na vijencu je uklesana nečitka godina koja završava brojevima XXXXIII. Kruna je zatečena raspolovljena i ugrađena u sekundarne

12. Kruna zdenca (foto: D. Krizmanić)

Well head

13. Stupac trijema utopljen u recentniji zid, stanje nakon uklanjanja žbuke (foto: T. Sušanj Protić)

Pillar of the porch enveloped by a later wall, situation after the removal of the plaster

zidove prizemlja. Pozicija zdenca nije bila poznata do provođenja istraživanja, a očekivana je zbog srodnih primjera zdenaca koji se smještaju ispod volte stubišta pučkih građevina u srednjovjekovnoj jezgri Cresa.

U zapadni zid prizemlja dvoetažne građevine, koja omeđuje maleno dvorište s istočne strane, ugrađena su dva stupca vrsno i oštro klesanih renesansnih profilacija. Jedan stupac počiva na šesterokutnoj bazi ukrašenoj ukkladama. Tijelo stupca ukrašeno je polustupom s uklesanom ukladom. Visoki kapitel ukrašen je širokim, do jedne trećine ispunjenim kanelirama. Nad njima je vijenac pravilnih zubaca i impost ukrašen češerom i lišćem. Drugi je stupac ukrašen ukladom, a kapitel je kaneliran i završava pravilnim zupcima te profiliranim impostom (sl. 13).

U spomenutom je magistarskom radu Laris Borić pretpostavio da je riječ o jednokrlnom trijemu čije su arkade utopljene u naknadni zid, kao i treći stupac.⁴⁵ Tragom tih pretpostavki izvršeno je sondiranje, a nalazi su bili negativni. Stupci su utopljeni u recentniji zid građen od neobrađena kamena i opeke, a nose drvenu gredu nad kojom je tanak zid od opeke. Treći stupac nije pronađen.

Dvorište s trijemom, vanjskim stubištem i zdencom uobičajeno je rješenje renesansne stambene arhitekture i u Dalmaciji i u Veneciji. U ovom slučaju zdenac nije smješten u centralnom dijelu dvorišta, već ispod stubišta, što je uvriježeno rješenje u srednjovjekovnom Cresu. Trjemovi s dvama stupcima i arhitravom nad kojim je gornja etaža građevine česti su u Veneciji (gotička kuća u Rio del Graffaro, kuća S. Donà na otočiću S.Paolo,

čuvane palače Ca'D'Oro i Ca'Bernardo),⁴⁶ dok u Cresu nema drugih primjera privatnih dvorišta s trijemom iz razdoblja renesanse.⁴⁷

Kuća Moise pretrpjela je značajne pregradnje s velikim gubicima izvornih klesanih dijelova pročelja te nije moguće sa sigurnošću ustanoviti njezin izvorni izgled. Unatoč relativno slaboj očuvanosti renesansne arhitektonske plastike, konzervatorskim su istraživanjima razlučene starije strukture te su postali jasniji osnovni obrisi izvorne tlocrtne organizacije. Otkrićem prizemnih svodova i tragova renesansne artikulacije reprezentativnog pročelja, nametnula se iznimnost te građevine u okvirima stambene arhitekture renesansnog Cresa. Razmjerno velika građevina, a u Cresu najveća renesansna kuća, u gabaritima je usporediva s istaknutim primjerima većih palača u dalmatinskim gradovima, primjerice s velikom palačom Dominis u Rabu koja glasi kao jedna od najvećih renesansnih palača u Dalmaciji,⁴⁸ s time da kuća Moise ima etažu više. Pretpostavka da je kuća korištena kao dvoobiteljska (Petris-Moise) potkrijepljena je grbovima obiju obitelji na pročeljima, postojanjem dviju reprezentativnih etaža i dvama reprezentativnim dvorištima, čime se približava neposrednim venecijanskim uzorima.⁴⁹

Dva reprezentativna dvorišta, jedno s trijemom na klesanim stupcima, stubištem i zdencem, drugo s prizemnim dvolučnim trijemom i galerijom s balustradom, također su iznimka u Cresu pa građevinu smještaju u širi kontekst renesansne stambene arhitekture Jadrana, jer je atrij ili zatvoreno dvorište vrlo čest element u prostornom rasporedu renesansne gradske kuće u svim većim gradovima jadranske Hrvatske.⁵⁰ Zaključno, kuća Moise nameće se kao najmonumentalnija stambena građevina renesansnog Cresa i jedna od najvećih renesansnih palača istočnog Jadrana, s osebujnim arhitektonskim rješenjima dvorišta i tlocrtnom shemom koja ukazuje na punu recepciju renesansne simetrije. Usporedbom s ostalim srodnim građevinama u Cresu ističe se kao jedina renesansna patricijska kuća pravilna tlocrta, dok su ostale rene-

sanske kuće uglavnom nepravilni četverokuti koji se prilagođavaju skučenu gradskom tkivu, uključujući i znamenitu kuću Marcello-Petris. Također, ističe se kao jedina građevina simetrična unutarnjeg rasporeda, što se odražava i na simetričnu artikulaciju reprezentativnog pročelja. Usporedba je moguća s jedinom istraženom srodnom građevinom, kućom Marcello-Petris, na kojoj ujednačen ritam otvora južnog pročelja predstavlja svojevrsnu kulisu pred asimetrično organiziranim unutarnjim prostorom.

Gradnja tako velike građevine, na dominantnoj poziciji u srednjovjekovnoj jezgri, može se objasniti istaknutom ulogom prvobitnih naručitelja, obitelji Petris; zasluga pak za suvremenu renesansnu organizaciju interijera s jedinim poznatim primjerom reprezentativne središnje dvorane u stambenoj arhitekturi renesansnog Cresa može pripisati njezinim graditeljima, koji su već i na znamenitom portalu zborne crkve u Cresu dokazali suvremenost s venecijanskim predloščima.⁵¹

Zbog zatečene skromne očuvanosti renesansne kamene plastike, u dosadašnjim pregledima renesansne stambene arhitekture, kuća Moise bila je marginalizirana. Iz istog razloga, predstojećom sanacijom i prenamjenom neće biti moguće vratiti njezin izvoran reprezentativni izgled, već će se primijeniti princip sanacije prema postojećem stanju, uz uklanjanje recentnijih intervencija koje nemaju kulturno-povijesnu niti estetsku vrijednost te danas više nisu funkcionalne. Rekompozicija povijesnih elemenata biti će moguća samo na mjestima gdje je ta metoda opravdana stilskom analizom, komparacijama i konzervatorskim istraživanjima te značajno pridonosi podizanju vrijednosti arhitekture.

Rezultati konzervatorskih istraživanja, analiza prostorne organizacije, tlocrta, smještaja građevine i povijesnih dokumenata trebali bi doprinijeti jasnijoj percepciji kuće Moise u kontekstu stambene arhitekture 15. i 16. stoljeća na istočnoj obali Jadrana te valorizaciji građevine umanjene reprezentativnosti, vrijednosti skrivene u arhitektonskoj strukturi, konceptu i kontekstu unutar tkiva povijesnog grada.

Bilješke

- ¹ Rad se temelji na Konzervatorskom elaboratu naslova *Patricijska gradska kuća Moise u Cresu* (br. A42207), izrađenu u svibnju 2011. godine (Stručni radni tim Konzervatorskog odjela u Rijeci /dalje: KRI/: Patricijska gradska kuća Moise (palača Moise) u Cresu – kontekst, izgradnja, pregradnje, komparacije; Analiza postojećeg stanja, rezultati konzervatorskih istraživanja i smjernice za sanaciju građevine; Katalog renesansnih creskih patricijskih kuća – komparativni primjeri – Tea Sušanjan Protić, Stratigrafija naliča i žbuka, prijedlog obnove; Kataloški prikaz sondi – mr. sc. Radovan Oštrić, Mletačka patricijska stambena arhitektura – komparativni primjeri – Ivor Vodopivec). Konzervatorska istraživanja kuće Moise u Cresu provedena su u okviru programa Ministarstva kulture u partnerstvu s Vijećem Europe i Europskom komisijom s ciljem financiranja obnove.
- ² JASENKA GUDELJ – LARIS BORIĆ, Gotičko-renesansna kuća Marcello-Petris u Cresu, *Peristil*, 45 (2002), 97-106.
- ³ MILAN PELC, *Renesansa*, Zagreb, 2007., 120-135.
- ⁴ LARIS BORIĆ, Arhitektura i urbanizam grada Cresa od 1450. do 1610. godine, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2002.
- ⁵ Pokušaj obnove 1990. godine nije proveden zbog nedostatka sredstava, a „Plan rekonstrukcije i adaptacije” izrađen od Građevinskog instituta Fakulteta graditeljskih znanosti Sveučilišta u Rijeci ostao je nerealiziran. Obnova 1990. godine planirana je bez istraživanja i valorizacije povijesne arhitekture. Tadašnji snimak ne prikazuje točno postojeće stanje te je 2010. godine bilo potrebno ponoviti snimanje kuće. Projekt iz 1990. godine pohranjen je u arhivi KRI (br. A42016).
- ⁶ Analizu postojećeg stanja i idejni projekt sanacije nosive konstrukcije izradio je Egon Lokošek, d. i. a., 2008. godine (oznaka projekta: T.D. 10-02/11/2008) za naručitelja Grad Cres. Arhitektonski snimak postojećeg stanja izradio je Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za graditeljsko naslijeđe (voditelj snimanja: mr. sc. Alan Braun, d. i. a., suradnici: Mladen Cvitanović, d. i. a., Goran Vareško, d. i. a.), a dovršen je u travnju 2011. godine (Arhitektonska dokumentacija korištena u ovom radu preuzeta je iz navedenog snimka, doradena i prilagođena svrsi publiciranja od autora dokumentacije.)
- ⁷ Istraživanjima creskog urbanizma ustanovljene su dvije dominantne faze razvoja današnje povijesne jezgre: srednjovjekovna faza i širenje grada u 15. i 16. stoljeću. Usp. MILAN PRELOG, Cres, građevni razvoj jednog malog, starog grada, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 1 (1963.), 3-11; ANDRIJA MOHOROVIČIĆ, Analiza razvoja urbanističke strukture naselja na otocima zapadnog Kvarnera, u: *Ljetopis JAZU*, 61 (1956.), 461-493. O creskim renesansnim fortifikacijama: LARIS BORIĆ, Fortificiranje grada Cresa u 16. stoljeću, u: *Ars adriatica*, 1 (2011.), 133-148.
- ⁸ ANA DEANOVIĆ, *Mali vječni grad Osor*, Osor, 2005., 53-54; NICOLÒ LEMESSI, *Note storiche geografiche artistiche sull'isola di Cherso*, Roma, 1979., Vol. I, 15, 101-107.
- ⁹ JASENKA GUDELJ, Zborna crkva sv. Marije Snježne u Cresu, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske, Zbornik Dana Cvita Fiskovića II* (ur. Predrag Marković i Jasenka Gudelj), Zagreb, 2008., 149-166.
- ¹⁰ Laris Borić evidentirao je dvadeset i četiri građevine iz druge polovice 15. i iz 16. stoljeća. Usp. LARIS BORIĆ (bilj. 3). Konzervatorska podloga za Urbanistički plan uređenja naselja Cres donosi inventar svih građevina povijesne jezgre te su zabilježeni svi arhitektonski elementi 15. i 16. stoljeća prisutni u gradskoj jezgri, čime je proširen navedeni katalog. Njihova brojnost svjedoči o živoj kamenoklesarskoj produkciji s prijelaza stoljeća, no isto tako i o nestalim, radikalno pregrađenim građevinama čiji su dijelovi rekonstruirani i ugrađeni kao *spolie* u zidne plašteve skromnijih kuća. Usp. *Konzervatorska podloga za Urbanistički plan uređenja naselja Cres* (br. A4655), KRI, Rijeka, 2004.
- ¹¹ Među creskim primjerima renesansne stambene arhitekture, kući Marcello-Petris posvećena je najveća stručna i znanstvena pažnja pa je objavljivana u skoro svim pregledima gotičke i renesansne stambene arhitekture Istre i Dalmacije. Znanstveni interes pratili su i radovi sanacije koji su započeli još tridesetih godina 20. stoljeća (radove tada vodi *Soprintendenza alle Belle Arti* iz Trsta), zatim se nastavljaju sedamdesetih godina (Restauratorski zavod Hrvatske / Hrvatski restauratorski zavod i KRI) i dovršavaju se početkom 21. stoljeća te se u građevinu smješta Creski muzej. Ipak, tek su Jasenka Gudelj i Laris Borić proveli detaljnu analizu, s težištem na karakteristikama rada creske kamenoklesarske radionice Marangonića pri oblikovanju dekorativne plastike, naglasivši pritom i ulogu naručitelja, franjevca Antuna Marcella-Petrisa. Kuću su datirali u razdoblje između 1502. i 1510. godine i stilski je definirali kao građevinu s miješanim karakteristikama gotike i renesanse. Usp. JASENKA GUDELJ – LARIS BORIĆ (bilj. 1).
- ¹² Najkvalitetnija i najbogatija dekoracija renesansnih monofora u Cresu ostvarena je na južnoj kući Rodinis. Usp. LARIS BORIĆ (bilj. 3), 28-29. Na gradskom trgu Pjacetu smještene su dvije kuće obitelji Rodinis. Južna građevina ističe se reprezentativnim portalom nad kojim je luneta s kaneliranom školjkom. Iznad školjke uklesan je datum „1505 ADI 21 APRIL”. Ulična pročelja južne kuće Rodinis sanirana su pod nadzorom Konzervatorskog odjela u Rijeci 2006. i 2007. godine, te je po uklanjanju recentnih slojeva žbuke ustanovljena građa zida od pravilno klesana kamena. Otkriven je zazidan portal prvog kata na sjevernom pročelju kojemu se pristupalo vanjskim stubištem. Tim se nalazom kuća Rodinis pribrojila ostalim creskim patricijskim kućama koje imaju vanjsko stubište i čija su prizemlja zadržala gospodarsku funkciju pučke kuće. Vanjska stubišta u to doba tek počinju gubiti dominantnu oblikovnu ulogu na glavnom pročelju i smještaju se na manje uočljiva mjesta, prolaze prema susjednim kućama, dvorišta ili sporedna pročelja. Usp. TEA SUŠANJ, Južna kuća Rodinis u Cresu, konzervatorski elaborat (br. A4651), KRI, Rijeka, 2004.; ISTA, Južna kuća Rodinis u Cresu, izvješće o zaštitnim radovima 2006. godine (br. A41410), KRI, Rijeka, 2006.; ISTA, Južna kuća Rodinis u Cresu, izvješće o zaštitnim radovima 2007. godine (br. A41642), KRI, Rijeka, 2007.

- ¹³ LARIS BORIĆ (bilj. 3), 58-72; JASENKA GUDELJ (bilj. 9), 149-166.
- ¹⁴ GIANNA DUDA MARINELLI, *Il Quattrocento a Cherso: Considerazioni sul Duomo, Atti e memorie della società Istriana di Archeologia e storia patria* 34 (1986.), Trieste, 49-75.
- ¹⁵ GIANNA DUDA MARINELLI (bilj. 14), 61.
- ¹⁶ MARIJAN BRADANOVIĆ, Prvi krčki renesansni klesari, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske, Zbornik Dana Cvita Fiskovića II* (ur. Predrag Marković i Jasenka Gudelj), 2008., 167-182., 168.
- ¹⁷ PREDRAG MARKOVIĆ, Arhitektura renesanse u Hrvatskoj, u: *Hrvatska renesansa, katalog izložbe* (ur. Miljenko Jurković i Alain Erlande-Brandenburg), Zagreb, 2004., 71-109, 99.
- ¹⁸ GIANNA DUDA MARINELLI (bilj. 14), 61.
- ¹⁹ LARIS BORIĆ (bilj. 3), 43.
- ²⁰ Žbukani potkrovni vijenci, vijenci od opeke ili kameni oluci naknadne su intervencije. Usp. TEA SUŠANJ (bilj. 12, 2004.)
- ²¹ JASENKA GUDELJ – LARIS BORIĆ (bilj. 1), 101-102.
- ²² LARIS BORIĆ (bilj. 3), 105-113; TEA SUŠANJ (bilj. 12, 2004.)
- ²³ LARIS BORIĆ (bilj. 3), 18.
- ²⁴ Pergamenu citira fra Josip Vlahović. Usp. JOSIP VLAHOVIĆ, *Odlomci iz povijesti grada Cresa*, Zagreb, 1995., 99.
- ²⁵ LEMESSI NICOLÒ (bilj. 8), Vol. V, 447, Vol. IV, 37.
- ²⁶ Prijepise Knjiga Gradskog vijeća objavio je NICOLO LEMESSI (bilj. 8), Vol. I-V.
- ²⁷ NICOLO LEMESSI (bilj. 8), Vol. I, 137, 148.
- ²⁸ JULIJANO SOKOLIĆ, *Zavičajni kalendar Cresko-lošinjskoga otočja*, Otočki ljetopis Cres – Lošinj 15, Mali Lošinj, 2008., 149.
- ²⁹ JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ, *Heraldički Cres*, Cres, 1989., 25-27.
- ³⁰ JOSIP VLAHOVIĆ (bilj. 24), 83, 99.
- ³¹ IGNAZIO MITIS, *Avanzi di scultura veneziana a Cherso, Pagine Istriane*, annata IX (1911.), Capodistria-Trieste, 16-21, 20.
- ³² IVOR VODOPIVEC, Mletačka patricijska stambena arhitektura – komparativni primjeri, u: *Patricijska gradska kuća Moise u Cresu*, Konzervatorski elaborat, KRI, Rijeka, 2011.
- ³³ Katastarski plan iz 1821. godine iz Državnog arhiva u Splitu objavljen je u: MIRELA SLUKAN-ALTIĆ, *Stari zemljovid otoka Cresa*, Lubenice, 2000., kat. br. 23. Katastarski plan iz 1873. godine pohranjen je u Državnoj geodetskoj upravi, Ispostava Cres.
- ³⁴ Podaci o vlasništvu preuzeti su iz povijesnoga vlasničkog lista građevine koji smo u svrhu istraživanja zatražili od Zemljišno-knjižnog odjela Općinskog suda Mali Lošinj.
- ³⁵ LARIS BORIĆ (bilj. 3), 82-84.
- ³⁶ NADA GRUJIĆ, *Ladanjska arhitektura dubrovačkog područja*, Zagreb, 1991., 113. Naknadno umetanje svodova u kuću Moise ustanovljeno je tijekom istraživanja i izrade arhitektonskog snimka postojećeg stanja građevine, preklapanjem presjeka svodova s pročeljem. Po umetanju svodova dolazi do sužavanja renesansnoga središnjeg portala reprezentativnog sjevernog pročelja, a peta susvodnice ugrađuje se u dio zida kojim je parcijalno zazidan taj portal.
- ³⁷ FERRARI MIRANDA – ANNA BOCCHINA ANTONIAZZO, *Case gotico veneziane in Istria*, Trieste, 1955., 22.
- ³⁸ IVOR VODOPIVEC (bilj. 32). Sjeverno je pročelje kuće Moise u dvjema trećinama zatečeno prežbukano, a klesani kamen vidljiv je u cjelokupnoj visini na zapadnoj trećini pročelja s dvjema renesansnim monoforama prvog kata i jasnim tragovima istovjetnih monofora drugog kata kojima su lučni završeci zapunjeni žbukom, a klesani su okviri otvora uklonjeni i zamijenjeni glatkim crtama.
- ³⁹ Nalaz najstarijega historicističkog oslika na zapadnom zidu postojećeg stubišta svojom likovnom kompozicijom negira postojanje drvenih stuba na sadašnjoj poziciji, što upućuje na zaključak da su one tu izgrađene tek negdje oko polovice 19. stoljeća. Stubište je datirano u mlađe povijesno razdoblje i temeljem nalaza pojasnica od opeke koje su zatečene zazidane u strukturi zidova koji nose stubište u prizemlju, kao i temeljem oblikovanja prozorskih otvora na južnom pročelju koji osvjetljavaju stubišnu vertikalu.
- ⁴⁰ Iako svodeno prizemlje nije karakteristika ostalih patricijskih kuća u gradu Cresu, gdje prizemlja završavaju drvenim grednikom položenim na kamene konzole, postoji jedan komparativan primjer u gradu Cresu, andron u Ulici Creskog statuta. Svodjen je križnim svodom koji se oslanja na skošene konzole koje u donjem dijelu završavaju dekorativnom kuglicom.
- ⁴¹ O statičkim problemima svjedoči i fragment zida nepoznate funkcije u jugoistočnom dijelu prizemlja. Budući da nosi drvenu grednu koja podupire svod, zaključuje se da je riječ o svojevrsnoj povijesnoj konstruktivnoj sanaciji do koje dolazi uslijed slijeganja svoda koje je vidljivo na arhitektonskim presjecima.
- ⁴² Južno pročelje definiraju preinake iz 19. stoljeća. Prema katastarskim planovima iz 1821. i 1873. godine, vodosprema je izgrađena u 19. stoljeću, a tada je dograđeno i vanjsko stubište te probijen postojeći ulaz na prvi kat. Na središnjem dijelu pročelja formirana su dva istaknuta ognjišta, probijeni su otvori glatkih kamenih okvira, a renesansni su elementi otvora rekonstruirani. Unutarnje špalete svih otvora građene su od opeke i vapnenog ili produžnog morta. U špaleti jednog otvora pronađeni su klesani fragmenti s profilacijom štapa ubačeni kao građevinski materijal. Pročelje je u cijelosti građeno od neobrađena kamena i opeke s debelim vezivnim slojevima građevinskog morta, a današnji je amorfni izgled rezultat brojnih pregradnja utilitarnog karaktera.
- ⁴³ RADOVAN OŠTRIĆ, Stratigrafija naliča i žbuka, prijedlog obnove, u: *Patricijska gradska kuća Moise u Cresu*, Konzervatorski elaborat, KRI, Rijeka, 2011.
- ⁴⁴ JASMINKA ĆUS-RUKONIĆ (bilj. 29), 26.
- ⁴⁵ LARIS BORIĆ (bilj. 3), 114-115.
- ⁴⁶ IVOR VODOPIVEC (bilj. 32), prema: PAOLO MARETTO, *La casa veneziana nella storia della città dalle origini all'ottocento*, Venezia, 1986.
- ⁴⁷ U užoj regiji primjeri dvorišta s trjemovima su dvorišta palača Dominis, Cernotta, Marinelis i Nimira u Rabu i tzv. Lavlji dvor u Senju. Dekoracija senjskog trijema povezuje se s djelovanjem majstora iz kruga Ivana Duknovića koji su u Senj mogli doći oko 1490. godine. Tom krugu pripada Petar Trogiranić koji

krajem 15. stoljeća boravi na Rabu, a vjerojatno i u Senju. Marijan Bradanović povezuje grb obitelji Moise koji se čuva u Creskom muzeju, a potječe s lokaliteta u blizini Cresa s ukrasima Lavljeg dvorišta u Senju te zaključuje da je očito vrlo rano došlo do radioničkih preplitanja. Usp. MARIJAN BRADANOVIĆ (bilj. 16), 179.

⁴⁸ MILJENKO DOMIJAN, *Rab – grad umjetnosti*, Zagreb, 2001., 176-179.

⁴⁹ IVOR VODOPIVEC (bilj. 32).

⁵⁰ MILAN PELC (bilj. 2), 123-127.

⁵¹ JASENKA GUDELJ (bilj. 8).

Summary

The Renaissance Moise House at Cres – Results of the 2011 Conservation Works

The Renaissance residential architecture in the town of Cres is represented by a small number of preserved houses (*palazzetti*) of the local nobility which are attributed to the established stone-cutting workshop grouped around master Francesco Marangonich, a Lombard stone-cutter who arrived at Cres from the building sites of Venice and introduced Renaissance stylistic elements on the Quarnero islands. The best-known Renaissance residential building at Cres is the Marcello-Petris house which was built in the 1510s for the Minister Provincial and Bishop, Friar Antun Marcello-Petris. The Renaissance houses of the Cres nobility are characterized by their relatively large size, ashlar masonry, and the strict rhythm of the decorated openings on the representative facades. One of such buildings is the Moise house, situated in the medieval centre of the town, at a prominent site where the two main streets of the time crossed. Documents from the archive of the Franciscan monastery at Cres witness that in 1441, “*S^{er} Andrea Moisenich*” exchanged a garden for the house of “*Nobilis S^{er} Stefano de Petris*”, who had the Petris palace built before 1405, meaning that the present-day Moise house might be identified with the old Petris palace. It features the coats of arms of these two families from the same period, and, therefore, it could have functioned as a shared residence of both families, which was frequently the case in Venice, for example, when it

came to large palaces with two residential floors and two courtyards, which are both elements of the Moise house.

The Moise house is the largest residential building of Renaissance Cres and, through its size, it can be compared to prominent examples of large palaces in Dalmatian towns. It has not been the subject of scholarly and expert research because of its many alterations, the relatively poor preservation of its original features, and the loss of its representative appearance, all of which means that its basic characteristics remained unknown. Conservation works revealed the layout of its ground plan and established that it was conceived as an emulation of the Venetian model, with a central hall and four lateral chambers. These features set the Moise house apart from other Renaissance residential buildings at Cres as the only one which adopted and displayed the high Renaissance symmetry of ground plan, which is also reflected on the representative facade. Analysis of the plaster samples taken from the walls has resulted in their stratigraphy, which confirms the hypothesis that all the walls of the central *salone* were painted *a secco* in the seventeenth century.

The conservation works carried out on the representative facade unveiled the position of the Renaissance windows, which indicates that the articulating rhythm was two single-light windows – a double-light window – two single-light windows, which was corroborated by the

discovery of the dressed inner window splays. Such an arrangement was common practice in Venetian Gothic residential architecture but, in the territory of present-day Croatia, it gained prominence only in the Renaissance, and the Moise house is the only example of this at Cres. The second floor of the Moise house repeated the plan of the first, which implies that originally there would have been two sumptuous storeys. The vaulted rooms on the ground floor did not communicate with one another but formed separate units in a direct relationship with the street or courtyards and it is likely that they had a utilitarian function as shops or storage spaces, having no vertical communication inside the house with the residential floors, which were connected by means of a single flight staircase.

The building had two representative courtyards; the west one gave way to subsequent additions but it was recorded in the Land Registry as early as 1821. On the ground floor, the courtyard had a porch with two arches above which was a gallery with a balustrade, traces of which were discovered through test-probes in the floor. In the small east courtyard, the remains of the Renaissance porch, supported by the excellently carved pillars have been preserved, while in the floor under the staircase vault, a circular, finely-dressed stone opening belonging to a well was found; its well head is today located on the ground floor of the house.

The two representative courtyards are an exception in the densely-knit urban texture of Cres, which places the Moise house in a wider context of Renaissance residential architecture in the Adriatic. Its local variety would be the positioning of the well under the vault of the staircase, which is characteristic of the vernacular architecture in medieval Cres. In comparison to other similar buildings at Cres, the Moise house is unique in that it is the only Renaissance house of the nobility

with a regular plan; other Renaissance houses are of a mostly irregular quadrangular plan, including the most representative example of the *palazzetto* of the Cres nobility, the Marcello-Petris house. The Moise house is also the only building to have a symmetrical interior layout, which resonates with the symmetrical articulation of the representative facade, while in the case of the Marcello-Petris house, the consistent rhythm of the richly decorated windows in the south facade are a screen of sorts placed before the asymmetrically-arranged interior space.

The construction of such a large building, at a dominant position in the medieval core can be explained by the role of the original commissioners, the Petris family, as the most prominent noble family at Cres, while the credit for the contemporary Renaissance organization of the interior – with the only extant example of a central representative hall in the Renaissance residential architecture at Cres – belongs to the builders, who had already demonstrated knowledge of contemporary Venetian models on the well-known portal of the collegiate church at Cres.

The Moise house was marginalized in previous overviews of the Renaissance residential architecture because of the modest state of preservation of its Renaissance stone sculpture. The results of the conservation works, and the analysis of the spatial organization, ground plan, and location of this building, but also the analysis of historical records, should contribute to a clearer perception of the Moise house in the context of the fifteenth- and sixteenth-century residential architecture on the east Adriatic coast, and to a re-assessment of its diminished representative importance, the value which is hidden in the architectural structure, concept and context, within the frame of the urban texture of medieval Cres.